

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

Αναπλ. Καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

**«Διαφυλάσσοντας την ταυτότητα, συμμετέχοντας στην ανάπτυξη: Τα
πλεονεκτήματα του ελληνικού πολιτισμού στην παγκοσμιοποίηση»**

Μανιατάκειο Ίδρυμα

Ελληνοαμερικανική Ένωση, 13 Φεβρουαρίου 2019

Σπεύδω να πω ότι είμαι Αθηναία με καταγωγή από την Ήπειρο. Όμως, συνδέομαι εξίσου στενά με τη Μεσσηνία εξ αγχιστείας και εξ επαγγέλματος. Με αφετηρία αυτές τις δύο επίκτητες πατρίδες, την ιστορία και τη Μεσσηνία, αισθάνομαι διπλή χαρά και τιμή για την πρόσκληση που μου απηύθυνε ο πρόεδρος του Μανιατακείου Ιδρύματος κ. Δημήτρης Μανιατάκης να συνδεθώ με το Ίδρυμα και να μιλήσω στην αποψινή εκδήλωση.

Το θέμα της ομιλίας μου απορρέει από το κέντρο βάρους του Μανιατακείου Ιδρύματος που υπηρετεί τον πολιτισμό με γνώμονα την ποιότητα και την καινοτομία. Με αυτό τον τρόπο αποτελεί πρότυπο στο είδος του και ευρύτερα στην ιδιωτική πρωτοβουλία στο χώρο του πολιτισμού, με την ευρεία έννοια. Μία άλλη ιδιοτυπία είναι ότι καλλιεργεί και αναδεικνύει τον ελληνικό πολιτισμό σε τρία αλληλένδετα επίπεδα: «Μεσσηνία-Ελλάδα-Κόσμος». Αυτό το τρίπτυχο «τοπικού-εθνικού-παγκόσμιου» παραπέμπει στο πρώτο πλεονέκτημα του ελληνικού πολιτισμού που θα ήθελα να θίξω: την παγκοσμιότητά του -μέσα από την ισχυρή τοπικότητά του.

Ο ελληνικός πολιτισμός περικλείει δεκάδες τομείς ατομικής έκφρασης και κοινωνικής οργάνωσης σε βάθος αιώνων: από την αρχιτεκτονική και την διατροφή στην υλική του μορφή μέχρι τη φιλοσοφία και τη μουσική στην άυλη και αφηρημένη. Η πιο αναγνωρίσιμη κοινή συνισταμένη παγκοσμίως είναι η έμφαση στο πνεύμα, στο λόγο. Το πνεύμα ταξιδεύει γρηγορότερα από καθετί και ο κόσμος κυβερνιέται από ιδέες. Οι περίοδοι παγκοσμιοποίησης ευνοούν το ελληνικό πνεύμα γιατί ευνοούν την κυκλοφορία των ιδεών. Η σημερινή δεν είναι η πρώτη παγκοσμιοποίηση στην ιστορία αν θυμηθούμε την αλεξανδρινή αυτοκρατορία, τον ρωμαϊκό κόσμο, τη ναπολεόντεια εποχή ή την αγγλική αποικιοκρατία. Για πρώτη φορά, όμως, η παγκοσμιοποίηση περικλείει τόσο πολλούς ανθρώπους που μπορούν να επικοινωνούν με αστραπιαία ταχύτητα.

Για να αντιληφθούμε τη διεθνή διεισδυτικότητα του ελληνικού πολιτισμού θα αναφέρω δύο γνωστά ίσως παραδείγματα. Πρώτον, τις τακτικές μετρήσεις του περίφημου MIT στη Βοστώνη που καταγράφουν 6 Έλληνες ανάμεσα στους 10 πιο διάσημους ανθρώπους των τελευταίων 6.000 ετών: Σωκράτη, Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Όμηρο, Μέγα Αλέξανδρο, Πυθαγόρα. Οι άλλοι είναι Ιησούς, Λεονάρντο Ντα Βίντσι, Κομφούκιος, Ιούλιος Καίσαρας. Δεύτερον, και ίσως εντυπωσιακότερο, δεν υπάρχει άνθρωπος στον πλανήτη που να μην γνωρίζει έστω ένα επεισόδιο από την Οδύσσεια του Ομήρου. Στη ζωή κάθε ανθρώπου υπάρχει έστω ένα μικρό κομμάτι ελληνικότητας. Τέτοια στοιχεία έκαναν τον διάσημο ιστορικό της σύγχρονης εποχής Tony Judt να δηλώσει: «Είμαστε όλοι Έλληνες!» (*Ill Fares the Land*, σ. 181).

Δεύτερο πλεονέκτημα του ελληνικού πολιτισμού είναι η διάρκεια και ανθεκτικότητα. Ανήκει στους ελάχιστους πολιτισμούς που μπορούν να επικαλεστούν αδιατάρακτη ιστορική συνέχεια πάνω από 3.000 χρόνια. Και πάλι η πνευματική διάσταση ήταν το κλειδί για τον συνδυασμό παράδοσης και αλλαγής, που επέτρεπε κάθε φορά την προσαρμογή σε νέα δεδομένα.

Στυλοβάτες του ελληνικού πνεύματος από τα ρωμαϊκά χρόνια και μετά έγιναν η γλώσσα και η ορθοδοξία. Η ελληνική γλώσσα έδωσε το ιδανικό όχημα για να στερεωθεί η προωθημένη μεταφυσική του χριστιανισμού. Η ορθοδοξία, από την πλευρά της, εμπλούτισε τον ελληνικό πολιτισμό ενσωματώνοντας στη θεολογία της κλασικές αξίες χρέους, συνείδησης και κυρίως ετεροαναφοράς (π.χ. μέσα από νεοπλατωνισμό). Γλώσσα και ορθοδοξία ανανέωσαν την οικουμενικότητα του ελληνορθόδοξου πια πολιτισμού: αν η ορθοδοξία ένωνε ιδεολογικά τους βυζαντινούς, η ελληνική γλώσσα ήταν το εργαλείο έκφρασης της ενότητας. Στα οθωμανικά χρόνια, το δίπτυχο «γλώσσα-ορθοδοξία» διαμόρφωσε προ-εθνική ταυτότητα: οι Έλληνες παρέμειναν Έλληνες γιατί παρέμειναν ορθόδοξοι ανάμεσα σε μουσουλμάνους Τούρκους και καθολικούς δυτικούς.

Τα ελληνικά ήταν η γλώσσα του εμπορίου και της μόρφωσης σε όλη την σφαίρα της ορθοδοξίας, από τη Μεσόγειο μέχρι τη Βόρεια Θάλασσα και από την Αδριατική μέχρι τα βάθη της Μέσης Ανατολής. Η έκταση και η πολυμορφία ενίσχυσαν άλλο ένα πολιτισμικό χαρακτηριστικό: την τάση για διασπορά. Μόρφωση και διασπορά αποτελούσαν μοχλούς κοινωνικής κινητικότητας. Συχνά αλληλοσυμπληρώνονταν. Από πολύ παλιά οι Έλληνες μετανάστευαν για να μορφωθούν και να καταξιωθούν επαγγελματικά. Στον ελληνισμό δεν υπήρχε χώρος για οικονομικές τάξεις, όπως στη φεουδαρχική Ευρώπη και τα περισσότερα «τζάκια» δεν περνούσαν την τρίτη γενιά. Υπήρχε όμως αριστεία και αστική συνείδηση, δηλαδή αίσθηση του συλλογικού και αργότερα του εθνικού συμφέροντος σε όλες τις κοινωνικές ομάδες (αγρότες, ναυτικούς, εμπόρους), γιατί είχαν όλες εν δυνάμει ανερχόμενα αστικά στρώματα. Μόρφωση, διασπορά και κοινωνική κινητικότητα αποτέλεσαν προϋποθέσεις για την οργάνωση και επιτυχία της Επανάστασης του 1821. Δεν είναι τυχαίο, ότι μέχρι σήμερα οι Έλληνες διακρίνονται όπου αυτά αναγνωρίζονται, όπως π.χ στις ΗΠΑ.

Ανέφερα ήδη πέντε στοιχεία εθνικής ταυτότητας με παγκόσμια αναγνωρισιμότητα: γλώσσα, παιδεία, ορθοδοξία, κοινωνική κινητικότητα και διασπορά. Ένα έκτο είναι η δυτικότητα του ελληνικού πολιτισμού: θεωρείται παγκοσμίως θεμέλιο του δυτικού πολιτισμού. Και η Δύση, στις διάφορες μορφές της κρατά την παγκόσμια πρωτοκαθεδρία εδώ και 500 χρόνια. Όχι μόνο χάρη στην ισχύ της αλλά και χάρη στους θεσμούς και την πολιτισμική ακτινοβολία της. Η Δύση είναι το πρότυπο ακόμα και για όσους την εχθρεύονται. Το αρχαίο ελληνικό πνεύμα είναι το λίκνο της. Το σύγχρονο ελληνικό κράτος η φυσική υπόσταση του πνευματικού λίκνου.

Η σχέση της Ελλάδας με τη Δύση δεν τέλειωσε στην Επανάσταση και τον φιλελληνισμό. Αντιθέτως, δυνάμωσε με τη διαμόρφωση και επέκταση του ελληνικού κράτους. Τους δύο τελευταίους αιώνες οι Έλληνες έμειναν εναρμονισμένοι με τη δυτική πρωτοπορία στα γράμματα, στις τέχνες, στις επιστήμες, στην ειρήνη, και βέβαια στους πολέμους που επηρέασαν συνολικά τον σύγχρονο δυτικό τρόπο ζωής και σκέψης. Οι σύμμαχοί μας τιμούν τις δάφνες που κερδίσαμε σε αυτή την κοσμογονία έχοντας γίνει συχνά πολιτικό εργαστήρι της Ευρώπης. Λέμε ότι η ένταξη στο NATO και στην ΕΕ επισφράγισε τη θέση της Ελλάδας στη Δύση. Αλλά δεν το ερμηνεύουμε με πολιτισμικούς όρους, παρότι θα έπρεπε. Επομένως, η σύγχρονη ιστορία έχει πολλά να δώσει στην άσκηση πολιτικής πολιτισμού.

Για να χρησιμοποιήσω έναν πολιτιστικό νεολογισμό: Η έννοια «Ελλάδα» είναι ένα από τα ισχυρότερα brand names στον κόσμο. Αποτελεί πολιτισμικό, πολιτικό και οικονομικό κεφάλαιο. Συχνά μας σώζει από άλλα ελλείμματα. Θυμίζω την επιτυχημένη προειδοποίηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή προς τον Χέλμουτ Σμιτ όταν αρνιόταν την ένταξη της Ελλάδας στην τότε ΕΟΚ: «Θα ενημερώσω την κοινή γνώμη ότι δεν μπορεί να είναι μέλος της ΕΟΚ η Γερμανία που αιματοκύλισε δύο φορές την ανθρωπότητα και όχι η Ελλάδα που έδωσε τα φώτα του πολιτισμού».

Πρόσφατα, η μετανάστευση, η τρομοκρατία και οι πόλεμοι στη γεωπολιτική μας περιφέρειά ανέδειξαν ως αρετή την κατάφαση ζωής άλλο ένα πλεονέκτημα του ελληνικού πολιτισμού. Η Ελλάδα πήρε εύσημα για τη στάση της στη μεταναστευτική κρίση. Μια άλλη ιδιότητα είναι αυτή της «γέφυρας». Παρότι η Ελλάδα είναι οργανικό μέρος της Δύσης, αναγνωρίζεται και σαν ξεχωριστή οντότητα με την έννοια της «γέφυρας»: δεν έχουμε ιστορικό αποικιοκρατίας ή καταπίεσης των λαών της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Μιλούμε πιο οικεία με τους Βαλκάνιους γείτονες. Αυτή η ευελιξία και αποδοχή είναι πολύτιμα διαβατήρια επιρροής για τους Έλληνες και για τη Δύση.

Χάρη στα πνευματικά και ιστορικά του πλεονεκτήματα ο ελληνικός πολιτισμός είναι πολιτισμός του κόσμου, «κοσμο-πολιτισμός». Από εκεί προέρχονται τα αντισώματά του απέναντι στα αρνητικά της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι απειλή για την ελληνική ταυτότητα, αλλά κυρίως ευκαιρία για να προβληθεί δυναμικά στον κόσμο. Αντίθετα, η ελληνική ταυτότητα μαραζώνει, όταν

περιχαρακώνεται και βολεύεται σε γραφειοκρατίες. Συνέβη με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ: αντί να τονώσει τον κοσμοπολιτισμό, η ευκολία των πόρων τον αλλοίωσε και από ανήσυχoi δημιουργοί πολιτισμού γίναμε εσωστρεφείς καταναλωτές έτοιμων προϊόντων.

Με την παγκόσμια ακτινοβολία του, ο ελληνικός πολιτισμός χρειάζεται να κτίσει πάνω στην παράδοση με νέα εργαλεία για να προσεγγίσει όσο γίνεται μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας και να γίνει μοχλός ανάπτυξης. Δύο είναι οι βασικοί τρόποι: ο ένας να φέρει εδώ τον κόσμο με κανάλια τον τουρισμό, την εκπαίδευση και τις μεγάλες ξένες επενδύσεις. Ο άλλος είναι να ταξιδέψει σε όσο το δυνατόν περισσότερες χώρες με κανάλια τις νέες τεχνολογίες και εκπαιδευτικές επενδύσεις στο εξωτερικό: έδρες ελληνικών σπουδών, μουσεία, βιβλιοθήκες, υποτροφίες, ανταλλαγές κ.ά.

Ως προς το πρώτο, όπου πάσχουμε: Η κρίση μας αναγκάζει να διαχωρίσουμε τα ζωντανά και αειθαλή στοιχεία από τους στείρους τύπους. Ο στόχος είναι να νιώσουν όσο γίνεται περισσότεροι άνθρωποι την ποιότητα, την ποικιλομορφία και διάρκεια της ελληνικότητας:

1. Οι αρχαιολογικοί χώροι πρέπει να ζωντανεύουν και με μοντέρνο περιεχόμενο. Η Μεσσηνία έχει δώσει πρωτοποριακά δείγματα γραφής με τη χρήση της Αρχαίας Μεσσήνης για ποικίλες εκδηλώσεις.
2. Τα ελληνικά μουσεία και οι βιβλιοθήκες χρειάζονται ριζική αναμόρφωση. Οι διεθνείς ανταγωνιστές τους είναι χώροι συνάντησης, μελέτης, εκπαίδευσης, έρευνας. Σήμερα το θέμα δεν είναι να βρεις την πληροφορία. Είναι να μαθαίνεις με ευχάριστο, διαδραστικό, ψηφιακό τρόπο. Ο ελληνικός πολιτισμός είναι από τους πιο ζωντανούς στον κόσμο και τον μεταχειριζόμαστε σαν νεκρή φύση.
3. Το ίδιο ισχύει για τη διδασκαλία αρχαίων ελληνικών, φιλοσοφίας, λογοτεχνίας, θρησκευτικών. Είναι σημαντικό πώς διατύπωσαν οι μεγάλοι διανοητές τα πνευματικά τους επιτεύγματα. Αλλά πολύ σημαντικότερο είναι τι είπαν. Οι Έλληνες σήμερα ελάχιστα γνωρίζουν το περιεχόμενο των έργων του Πλάτωνα, του Ομήρου, των τριών ιεραρχών. Δεν μπορούν έτσι να συνομιλήσουν με τη Δύση ούτε να αντιμετωπίζουν με πνευματική αυτοπεποίθηση ηθικά διλήμματα και να είναι δημιουργικοί.
4. Ο ελληνικός πολιτισμός βασίζεται στα οικογενειακά δίκτυα και στο ταξίδι, για να θυμηθούμε τον Όμηρο, τον Καβάφη, τον Καζαντζάκη ανάμεσα σε άλλους παγκόσμιους. Η ξενάγηση σε πόλεις, κάστρα, λιμάνια, οχυρά ή ναούς γίνεται «εμπειρία» μόνον όταν συνδεθεί με αυτήν την αίσθηση του δικτύου και του ταξιδιού μέσα από διαδραστικούς πίνακες, θεατρικές αναπαραστάσεις, ταινίες εικονικής πραγματικότητας, ακόμα και ηλεκτρονικά παιχνίδια με αντικείμενα δίκτυα και ταξίδια από αυτό το παρελθόν.

5. Η ελληνική γεωπολιτική είναι μέρος του πολιτισμού, όπως και η θάλασσα. Ο πολιτισμός της θάλασσας και η ναυτοσύνη είναι βασικοί αγωγοί του ελληνικού πολιτισμού και σύνδεσμοι με τη Δύση, όπου κυριάρχησαν επίσης οι ναυτικές δυνάμεις, Αγγλία αρχικά, ΗΠΑ αργότερα. Δεν την έχουμε διεθνοποιήσει αρκετά.
6. Η πολυμορφία είναι συγκριτικό πλεονέκτημα στον παγκόσμιο χάρτη των πολιτισμών. Πριν έλθει η παγκοσμιοποίηση, ο ελληνικός πολιτισμός κινδύνευε από την ομοιομορφία του συγκεντρωτικού κράτους και τον μιμητισμό της περιφέρειας. Όλες οι πόλεις εξελίσσονταν σε κακέκτυπα της Αθήνας. Ακριβώς η αντίθετη τάση είναι η πιο πιστή στην ελληνική ιστορία. Κάθε τόπος έχει τον δικό του ελληνικό «μικρο-πολιτισμό». Μία επίσκεψη στην Ελλάδα πρέπει να εμπεριέχει πολλαπλές εμπειρίες κλίματος, γεωγραφίας, διατροφής, εθίμων, μουσικής και όλα πυκνά σε μια μικρή γεωγραφική έκταση.
7. Η Ελλάδα αποτελεί ιδανικό τόπο διακοπών. Χρειάζεται να γίνει και ωραίος τόπος εργασίας. Μικρή απόσταση χωρίζει πια τη δουλειά από την ψυχαγωγία, ειδικά για τον άνθρωπο της Δύσης που ταξιδεύει πολύ και διαθέτει χρόνο και χρήματα για να εκπαιδευτεί ξανά και ξανά. Βασικός δίαυλος μπορεί να γίνει το άνοιγμα των πανεπιστημίων στην παγκοσμιοποίηση με ξενόγλωσσα προγράμματα και λειτουργία και μη κρατικών ιδρυμάτων στις ανθρωπιστικές σπουδές και στην τεχνολογία. Αυτή η «βιομηχανία» μπορεί να πολλαπλασιάσει την επιρροή του ελληνικού πολιτισμού στον κόσμο. Η Ιταλία είναι ένα καλό παράδειγμα προς μίμηση (Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας, SAIS Πανεπιστημίου της Βαλτιμόρης στη Μπολόνια κ.ά.)
8. Ο τουρισμός έχει μετατραπεί από στιγμιαία γνώση σε διαρκή εμπειρία. Η επιτυχία του Airbnb δείχνει το ενδιαφέρον που υπάρχει για την «ελληνική εμπειρία». Για να σταθεροποιηθεί, η Ελλάδα πρέπει να παρέχει υψηλή ποικιλία και ποιότητα πολιτισμού όλο το χρόνο.

Η παγκοσμιοποίηση απαιτεί ευελιξία, ταχύτητα και καινοτομία που εξ ορισμού δεν προάγουν οι δεινοσαυρικοί κρατικοί οργανισμοί, που ωστόσο έχουν πολλές αναξιοποίητες δυνατότητες. Η ιδιωτική πρωτοβουλία είναι καθοριστική. Η περιφέρεια είναι εξίσου σημαντική για την ανάδειξη των τριών επιπέδων: τοπικό-εθνικό-παγκόσμιο.

Υπάρχουν εμπόδια στον συνδυασμό πολιτισμού και ανάπτυξης;

Αναφέρω τρία που θεωρώ σοβαρότερα στο γενικό επίπεδο:

1. Οι πελατειακές επιχορηγήσεις που στρεβλώνουν τον ανταγωνισμό και αποθαρρύνουν τη δημιουργικότητα
2. Ο υπερσυντηρητισμός ορισμένων κρατικών οργανισμών που οριακά απλώς συντηρούν και εμποδίζουν τις επενδύσεις

3. Η στασιμότητα του τουρισμού και του πολιτισμού σε παρωχημένες εικόνες της δεκαετίας του 1960 ή σε μία ελαφρά καταναλωτική εκδοχή

Στην κρίση, οι πρώτες επενδύσεις που περικόπηκαν αφορούσαν την υγεία και τον πολιτισμό. Μεγάλα λάθη και τα δύο. Ειδικά στην κρίση θα έπρεπε να ενδυναμωθούν για να μας βοηθήσουν να βγούμε μια ώρα αρχύτερα.

Είμαι βέβαιη ότι αυτή την αρχή ακολουθεί το Μανιατάκειο Ίδρυμα που συνδέει την ιστορία με τη διατροφή, την υγεία, τη μουσική, την αριστεία και πολλά άλλα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού. Και συνέχισε απτόητο μέσα στην κρίση. Κινείται ακριβώς στο πνεύμα του ελληνικού πολιτισμού επιβεβαιώνοντας τον Αριστοτέλη:

«Είμαστε αυτό που κατ'επανάληψη κάνουμε. Η αριστεία δεν είναι μια πράξη, αλλά μια συνήθεια».